

Бутузова Л. П., Харипончук К. М. Невербальна комунікація педагога як засіб формування його авторитету // Global science: prospects and innovations. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2023. Pp. 557-566. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiyaglobal-science-prospects-and-innovations-1-3-12-2023-liverpul-velikobritaniya-arhiv/>.

УДК: 159.925:316.46:37.064.2

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ПЕДАГОГА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЙОГО АВТОРИТЕТУ

Бутузова Лариса Петрівна,

канд. психол. наук, доцент кафедри психології,
логопедії та інклюзивної освіти

Харипончук Катерина Миколаївна

здобувачка магістерського рівня вищої освіти
фізико-математичного факультету

Житомирський державний університет імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

lorabutuzova@gmail.com

kharyponchukatusha@gmail.com

У статті аналізується поняття «невербальна комунікація», розглянуто важливість формування невербальної поведінки педагога в процесі спілкування з учнями. Визначено актуальність дослідження невербаліки педагога. Висвітлено питання ролі невербальних засобів для досягнення авторитету серед учнівського колективу. Простежено зв'язок між невербальним комунікативним портретом педагога та рівнем успішності учнів.

Ключові слова: *невербальна комунікація, невербальна поведінка, міміка, жести, авторитет педагога.*

Постановка проблеми. У процесі взаємодії вчителя з вихованцями важливу роль відіграє невербальний компонент спілкування, оскільки відомо, що в складовій інформаційної структури педагогічної комунікації 65% припадає саме на невербальні засоби спілкування [1, с.17]. Виходячи із цього, учитель має володіти не тільки високою мовленнєвою культурою, але й культурою невербальної поведінки, тобто так званих виразних рухів. Різні види невербального спілкування містять у собі часом набагато більше інформації, ніж слова. Засоби невербального спілкування (жест, міміка, поза, погляд, дистанція, зовнішній вигляд, хода та ін.) іноді виявляються більш виразними, інформативними та дієвими, ніж вербальні. «Мало знати, що має бути сказано, якщо ти не можеш знайти для цього легких і приємних слів; мало й цього, якщо ці слова не прикрашені за допомогою голосу, міміки, рухів тіла», – писав Цицерон [2, с.110].

У сучасному навчальному закладі зростає роль педагога, він має бути не лише джерелом отримання знань та інформації, а й володіти ефективними психологічними прийомами налагодження комунікації. Від цього залежить його авторитет і, як наслідок, – якість засвоєння учнями навчального матеріалу.

Одним з першочергових завдань, які стоять перед педагогом є утвердження себе як авторитетного джерела інформації, тому що без авторитету неможливо забезпечити довіру учнів та інтерес до інформації. Саме через невербальні засоби педагог виявляє власні наміри, саме їх «читають» і розуміють учні, тобто їх правильне застосування дозволяє вчителю чітко передати власну думку чи ставлення, стати лідером для учнівства. Особливістю невербальної мови є те, що вона звернена до підсвідомості людини, на відміну від слова, зверненого до свідомості. Тому ми довіряємо цій мові більше, ніж звичайному вербальному каналу спілкування. Оволодіння вчителем уміннями підсилювати дієвість мовлення позамовними засобами виразності й розкодувати невербальну інформацію є однією з важливих умов ефективності педагогічного спілкування. Відсутність використання вчителем конструктивних

невербальних засобів у спілкуванні з учнями неминуче викликає комунікативні труднощі. Дослідження невербальної поведінки педагога як засобу формування його авторитету актуалізується браком володіння педагогами в достатній мірі засобами невербальної комунікації, що визначає характер їх взаємодії та якість засвоєння ними навчального матеріалу [3]. Тому проблема зв'язку невербальної поведінки вчителя та специфіки формування його невербального комунікативного авторитету серед учнівства залишається в розряді актуальних проблем сьогодення.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема невербальної поведінки в діяльності педагога знайшла своє відображення в численних психолого-педагогічних дослідженнях. Макаренко А. вважав обов'язковим для педагога володіння засобами невербальної поведінки. Звертаючись до вчителів, він говорив: «Вихованець сприймає вашу душу і ваші думки не тому, що знає, що у вас у душі відбувається, а тому що бачить вас, слухає вас» [4, с. 172] і стверджував, що для багатьох досвідчених педагогів такі «пустощі як стояти, як сидіти, як встати зі стільця, посміхнутися, як подивитися стали вирішальними» [4, с. 117].

У науковому психологічному дискурсі простежується позиція, що невербальна комунікація, доповнюючи мову, допомагає правильно і вичерпно передавати, адекватно сприймати думки. Так А. Піз [6] наводить дані, отримані А.Мейерабіаном, згідно яким передача інформації здійснюється за рахунок вербальних засобів, тільки слів на 7%, звукових засобів (враховуючи тон голосу, інтонації звуку) - на 38%, а за рахунок невербальних засобів - на 55% [1, с.40; 5, с.149]. Ці дані красномовно говорять про визначальне значення невербальної поведінки для психології спілкування, зокрема для процесу взаємодії вчителя з вихованцями.

Незважаючи на значну кількість досліджень з означеної проблеми, формування авторитету педагога за допомогою невербальної поведінки потребує її переосмислення з точки зору аналізу їх відображення на навчальній успішності школярів.

Мета статті: показати роль невербальної поведінки педагога в формуванні його авторитету в процесі спілкування з учнями, проаналізувати вплив невербального комунікативного авторитету вчителя на рівень успішності учнів.

Виклад основного матеріалу. Невербальна комунікація — процес взаємообміну інформацією шляхом використання для передавання повідомлень невербальних (немовних) засобів комунікації. Основними засобами невербальної комунікації вчителя є: зовнішній вигляд, пантоміміка, екстралінгвістичні та просодичні засоби, міміка, контакт очей (візуальний контакт), міжособистісний простір (дистанція спілкування) [6, с.94].

Авторитет вчителя залежить від того, наскільки вчитель володіє невербальними засобами спілкування: його манери, жести, міміка, поза, погляд, хода, вміння тримати дистанцію та ін. Хороші манери допомагають швидко адаптуватися у будь-якій обстановці та налагодити комунікативні зв'язки з учнями. Компетентний вчитель повинен вміти адекватно та гнучко використовувати весь свій набір невербальних засобів в ситуаціях, які цього вимагають. Невербальна поведінка педагога пов'язана з його психічним станом та служить засобом його вираження. Уміння викладати - це не тільки досконало знати свій предмет та володіти своїм голосом, це ще й уміння триматися, рухатися під час уроку, вміти контролювати міміку і жести, напрямок свого погляду під час викладання теми. Особлива роль в передачі інформації відводиться міміці - рухам м'язів обличчя. Міміка висловлює стан душі, відносини. Вілсон Глен стверджує, що якщо особа говорить нерухомо - то втрачається до 10-15% інформації. Учні дуже чуйно реагують на зміни виразу обличчя своїх співрозмовників [7, с.83].

Невербальна поведінка — це мова підсвідомості, отже менш контрольована інтелектом. Вміння правильно володіти засобами невербальної поведінки - це усвідомлений прояв культури. Уважний погляд, доброзичлива посмішка, привітні жести діють привабливо. Важливо пам'ятати, що вихованці є дуже спостережливими та надають жестикуляції набагато більшого значення,

ніж словам. Мова рухів універсальна: жест може надихнути, а може і образити; може врятувати, а може і знищити. Якщо в результаті зіставлення вербальної та невербальної мови педагога вони відчують фальш, обман, лицемірство, то вчитель, який виявив це хоча б одного разу, не користуватиметься авторитетом та особистісною довірою учнів. Спілкування з учнями повинно будуватись на довірі, оскільки вихованці чутливі саме до етичного боку поведінки педагога.

Невербальні засоби спілкування – важлива складова у формуванні авторитету вчителя. Які жести та пози при спілкуванні з учнями він демонструє, що відбувається з його мімікою, як він сидить, стоїть та ходить – все це впливає на сприйняття вчителя учнями. Рей Бердвістел встановив, що словесне спілкування у розмірі займає менше 35%, а більше 65% інформації передається за допомогою невербальних засобів [8, с.17]. Професіоналізм спілкування вчителя з дітьми полягає в тому, щоб незалежно від рівня підготовки учнів, допомогти всім учням набутти впевненості у спілкуванні як повноправних співрозмовників учителя за допомогою емоційно комфортного та особистісно-розвиваючого спілкування.

Авторитет учителя представлений у внутрішньому психологічному світі учнів. Для них, це особа, що здобула повагу, довіру і захоплення, чинить вплив на оточуючих через власний приклад, тобто вчитель – це моральний авторитет. Рівень його визначається глибиною знань, ерудицією, майстерністю, ставленням до роботи, авторитет залежить від попередньої морально-етичної та психолого-педагогічної підготовки вчителя. Буває помилковий авторитет, це авторитет придушення (демонстрація переваги над учнями), авторитет відстані (тримання учнів на дистанції), авторитет педантизму (існування у вчителя нікому не потрібних умовностей та традицій), авторитет резонерства (головний спосіб виховання – нотації), авторитет уявної доброти. Істинний авторитет вчителя спонукає учнів бути молодшими товаришами вчителю [9].

Корисним і важливим для вчителя є використання позитивних, відкритих жестів для успішного спілкування з учнями та позбавитися жестів, що несуть в собі негативне забарвлення. Коротко розглянемо деякі невербальні засоби

(міміку, жести, погляд, поставу, дистанцію спілкування), які допомагають вчителю створити позитивну, комфортну атмосферу під час спілкування та засоби, які негативно впливають на формування клімату в класі. Перш за все «позитивний клімат» в класі забезпечують такі немовні компоненти спілкування, як: високий ступінь контакту очей, усмішки, доброзичливий погляд, стверджувальні кивки, широкі та відкриті жести, пряма хода, зібраність, нахил корпусу вперед, орієнтація тіла у бік слухачів. Щоб спілкування було активним, доцільно мати відкриту позу (не схрещувати руки) та повернутися обличчям до класу, зменшити дистанцію, що створює ефект довіри. Все це говорить про впевненість педагога у своїх силах і знаннях.

І навпаки, сутулість, опущена голова, руки, що звисають або в кишенях, свідчать про внутрішню слабкість людини, її невпевність в собі. Також вчителю слід уникати під час уроку неспокійного ходіння туди-сюди, закидання голови назад, постукування вказівним пальцем по столу, стискування губ. Не на користь вчителю і різкі рухи руками (долоні ребром), не потрібно крутити крейду в руках та стукати пальцями по столу. Байдушний, ковзаючий погляд теж неприємний: не зрозуміло, чи бачить тебе вчитель, чи дивиться «крізь тебе». Все це негативно впливає на авторитет учителя та взаємовідносини з учнями.

Для вивчення впливу невербальної поведінки вчителя на формування його авторитету серед учнів нами було проведено спостереження, в якому брало участь 17 учнів та 8 вчителів. Спостереження проводилось на уроках 10-Б класу Олевського ліцею №1 Житомирської області. Об'єктом спостереження виступали лише ті зовнішні прояви невербальної поведінки (міміка, жести, виразні рухи, переміщення вчителя, дистанція спілкування), які можливо об'єктивно зареєструвати. Спостереження було системним, тобто проводилось на декількох уроках протягом місяця. Всі результати фіксувались окремо для кожного з вчителів, які були обрані для спостереження та були віднесені до різних груп невербального комунікативного авторитету педагога: позитивного, нейтрального та негативного.

В результаті спостереження була зібрана інформація щодо використання кожним вчителем невербальних засобів спілкування у його діяльності; проаналізовано особливо показові, типові жести. Критеріями, які фіксувалися під час спостереження були ряд невербальних маркерів у поведінці педагога: наявність посмішки при заходженні в клас, частота й періодичність демонстрації позитивних/негативних жестів та міміки та інші. За результатами спостережень педагогів умовно було розподілено на три групи, залежно від переважаючого невербального комунікативного портрету:

- 1) *позитивну групу* склали педагоги, які заходили до класу з посмішкою та використовували позитивні жести і міміку (широкі та відкриті жести, стверджувальні кивки, жест «долоні вгору», доброзичливий погляд) у процесі навчання;
- 2) *нейтральну групу* – ті вчителі, у невербальній поведінці котрих було виявлено дуже мало негативного чи позитивного забарвлення;
- 3) *негативну групу* – вчителі, які часто використовували на уроці негативно забарвлені жести (байдужий погляд, стискування губ, постукування вказівним пальцем по столу, позирання на годинник, «долоні ребром»).

Розподіл вчителів виконувався на підставі таких критеріїв: учителі, у невербальній поведінці котрих помічалось від 10 і більше жестів позитивної або нейтральної забарвленості, відносили до позитивної групи. Учителів, у яких було виділено від 9 до 5 жестів з негативною забарвленістю, віднесено до негативної групи, а вчителі, у котрих спостерігалось приблизно однакова кількість як негативних, так і позитивних і нейтральних жестів, відносилися до нейтральної групи. За результатами спостереження майже 50% вчителів було віднесено до позитивної групи; 25% - до негативної та 25% - до нейтральної групи.

Для встановлення зв'язку між невербальною поведінкою вчителя і формуванням його невербального комунікативного авторитету серед учнів,

було проведено анкетування, спрямоване на визначення соціального статусу і авторитету вчителів та ролі, які вони відіграють у мотивації дітей до навчання. Анкетування проводилось серед учнів 10-Б класу, в якому проводилося спостереження за всіма трьома групами вчителів. У відповідях на запитання, до яких вчителів учні звертаються при виникненні проблем, на кого б з запропонованих вчителів вони б хотіли бути схожими, 71% вказували на вчителів, які умовно віднесені до позитивної групи. На питання, кого з учителів я поважаю, також 71% учнів написали вчителів з позитивної групи. Учні також відмітили, що зацікавлені предметами та їм подобається ставити питання на уроках вчителів, які також відносяться до позитивної групи; 65% учнів вказали, що на уроках вчителів, які відносять до негативної групи, вони дуже стомлюються або у них виникає бажання прогуляти ці уроки. В учителях позитивної групи учні бачать своїх наставників та старих товаришів, а в учителів із негативної - контролерів успішності та дисципліни учнів.

За результатами анкетування, діти схильні довіряти більше емоційним вчителям з багатою мімікою, вважаючи їх справжніми, ніж їх стриманим на посмішки колегам. Уявлення учнів про педагога, який користується істинним авторитетом серед учнів є вчителі, які відносяться до позитивної групи. Якщо вчитель заходить в клас з посмішкою, то продуктивність уроку збільшується на 30%. Також для доведення прямого зв'язку між авторитетом педагога та успішністю дітей було проаналізовано успішність дітей саме з тих предметів, які викладали обрані для спостереження вчителі. Учителі нейтральної групи виступили своєрідним контролем чистоти експерименту. За допомогою спостережень на уроках усіх трьох груп вчителів планувалося встановити взаємозв'язок між невербальною поведінкою педагога і його авторитетом серед учнів та вплив авторитетності вчителя на рівень успішності учнів. Результат анкетування учнів відображено на рисунку 1.

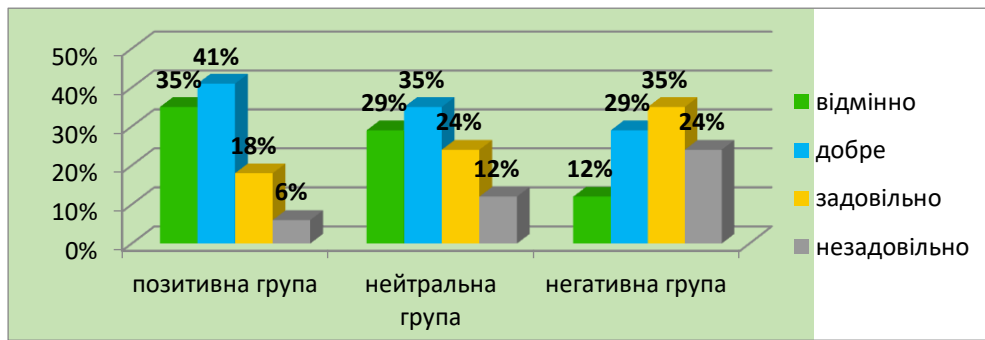

Рис. 1. Залежність успішності учнів від авторитету педагога

Висновок. Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що успішність учнів пов'язана з невербальним комунікативним авторитетом вчителя, а авторитет, в свою чергу, залежить від невербальної поведінки вчителя, від тих жестів і міміки, що він використовує на уроці. Підтримка позитивної атмосфери під час уроку за рахунок авторитету вчителя сприяє більш активній роботі на уроці, дисциплінованості, організованості, що й спричиняє вищий рівень засвоєння знань учнями.

Перспективою подальших розвідок вбачаємо у аналізі гендерної специфіки використання педагогами засобів невербальної комунікації.

Список використаних джерел і літератури

1. Піз А. Мова рухів тіла. Як читати думки інших по їх жестах. 2000. – 185 с.
2. Цицерон М. Т. Три трактати про ораторське мистецтво. Брут, або про відомих ораторів. Пер. з лат. І.П.Стрельникова, Наука, 1972. 470 с.
3. Крутова Н.В. Невербальне спілкування вчителя. *Шкільні технології*. 2002. №6. С.199-202.
4. Макаренко А. С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду. Твори в семи томах. Т. 5. К.: Рад. шк. 1954. 229 с.
5. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібник. Київ : Вид-во «Академія», 2006. 256 с.
6. Коноваленко М.Ю. Коноваленко В.А. Психологія спілкування. 2-е вид. Юрайт, 2019. 468 с.

7. Пищик О. В. Комунікативна культура як компонент педагогічної культури викладача. *Директор школи, ліцею, гімназії*. К.: Педагогічна думка, 2017, №1-2. 83 с.

8. Кость С. Значення невербальних засобів спілкування в системі міжкультурної комунікації для правників. URL: https://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Philologia/67091.doc.htm

9. Макаренко А.С. Про виховання М. Шкільна преса 2003. – 192 с.